

Jankata

Verbi *jankata* ja siitä johdettu *jankuttaa* kuvaavat suomen kielessä negatiivissävytteisesti toistuvaa samojen asioiden puhumista tai riitelemistä, esim. *Keskustelu meni hyödyttömäksi jankkaamiseksi; Joka asiasta vaimo on jankuttamassa* (KS). *Jankuttaa* edustaa morfologisesti kausatiivista verbijohdosta, mutta merkitykseltään se ei ole kausatiivinen; onomatopoeettis-deskriptiivisessä sanastossa onkin useita *-ttAA*-loppuisia verbejä, jotka eivät ole merkitykseltään kausatiivisia vaan intransitiivisia, esim. *kököttää, retkottaa, sössöttää* jne. (vrt. ISK § 309). Yllä mainitut **jank*-alkuiset verbit ovat laajalevikkisiä suomen murteissa. *Suomen murteiden sanakirjan* (SMS) mukaan *jankata* on tunnettu kaikissa suomen murreryhmissä paitsi Vermlannissa, kun taas *jankuttaa* tunnetaan Vermlannissakin saakka.¹ Tästä voidaan olettaa, että *jankuttaa* on hyvin vanha johdos, ja että Vermlannissa *jankuttaa* olisi vakiintunut niin yleiseksi, että sen lähtösana *jankata* olisi kadonnut kielenkäytöstään. Verbin *jankata* ensiesiintymä kirjasuomessa on Gananderin sanakirjassa, jossa on kyseisen verbin lisäksi mainittu myös *jankuttaa* ja *jankkaus* (Ganander 1997 [1787]: 210).

Tähänastiset suomalaiset etymologiset sanakirjat selittävät verbin *jankata* olevan alun perin deskriptiivinen johdos nalkuttavaa puheääntä jäljittelevästä vartalosta (SSA 1: 236; NSES 275). Verbin yhteydessä on esitetty karjalan *jankuttoa* ja viron *jängelda, jändleda, jandleda*, joita on kuitenkin vaikeaa pitää suomen sanojen varsinaisina vastineina. Karjalan verbiä on pidetty lainautuneena suomesta, mitä tukee se, että sitä esiintyy suomen vaikutteisissa karjalan pitäjissä kuten Kontokissa ja Suojärvellä (KKS). Viron *jängelda*-sanan levikki on viron murteissa niin suppea, että sitä voitaisiin pitää kertaluonteisena (levikistä ks. VMS)². Viron *jändleda*- ja *jandleda*-verbit taas ovat mitä ilmeisimmin johdoksia verbistä *jändada*, jonka *Eesti etümoloogiasõnaraamat* (EES) yhdistää vatjan *jandada*- ja suomen murteelliseen *jäntätä*-verbiin. Jälkimmäinen

1. Kyseisten sanojen levikkikarttoja pääsee katsomaan sähköisessä Suomen murteiden sanakirjassa.

2. <<http://www.eki.ee/cgi-bin/murdekaart.cgi?num=5315&sona=jangl%F5mma>> [viitattu 24.2.2019].

verbi muistuttaa SSA:ssa *jankata*-verbin yhteydessä esiteltyä *jantata*-verbiä, jonka merkityksenselitykseksi SMS antaa 'kinastella, jankkailla'. Voidaan siis todeta, että *jankata*-verbillä ei varsinaisesti ole vastineita, vaan lähinnä lainautumia lähisukukieliin.

Tähänastisessa suomalaisessa etymologiantutkimuksessa ei ole kiinnitetty huomiota kahden etäsukukielen sanoihin, jotka muistuttavat paljon suomen *jankata*-sanaa: mordvan *jangams* ja marin *янгамш* [jangaš]. Heikki Paasonen mordvalaiskielten sanakirja (MdWb) esittelee verbille *jangams* seuraavat merkityksenselitykset: 1. 'zerschlagen, zerbrechen, zerstückeln' (murskata, murskaantua, paloittaa); 2. 'durchprügeln' (iskeä läpi); 3. '(fortwährend) jdn. schelten, tadeln (moittia, nuhdella [jatkuvasti]); 4. 'immer wieder knurren (Hund, wenn man ihn beim Fressen stört)' (murista [koira, kun ihminen häiritsee sen syömistä]); 5. '(lange u. eigensinnig) zanken' (riidellä [pitkään ja tahallisesti]); 6. 'quälen, peinigen (durch Kitzeln, Zwicken)' (kiduttaa, piinata [kutittamalla ja nipistelemällä]); 7. 'übermässig arbeiten, sich abarbeiten' (työskennellä liikaa).³

Kyseinen mordvan verbi on niin polyseeminen, että joissakin merkityksissä sana voi olla homonyymi. Ensimmäinen ja toinen kuuluisivat iskemisen merkityksessä yhteen, kun taas kolmas, neljäs ja viides muistuttavat toisiaan ja myös suomen *jankata*-verbin merkityksiä. Koska Paasonen mainitsee vain tiettyjen merkitysten levikit, ei voi saada kokonaiskuvausta siitä, mitkä verbin merkitykset ovat yleisiä ja mitkä taas harvinaisia mordvalaiskielissä. Paasonen ilmoittaa ainakin saaneensa tietoja sanan toisesta merkitysryhmästä kylistä Maressewo, Atrat, Weliki Wrag, Staroje Pschenewo, Urjum ja Mordowskije Jurtkul, joista ensimmäiset kolme ovat ersän puhujien, loput taas mokšan puhujien kyliä. Muille merkitysryhmille ei ole mainittu levikkitietoja.

Veršininin mordvalaiskielten etymologisessa sanakirjassa (2011) kyseinen verbi on mainittu omassa sana-artikkelissaan, muuta siinä ei ole esitetty mitään etymologista selitystä (mt: 525). Toisaalta samassa sana-artikkelissa on mainittu häviämistä merkitsevä *jangams*, joka on Paasonen sanakirjassa taas sijoitettu erilliseksi hakusanaksi. Suuren merkityseron vuoksi on toisaalta moittimista riitelemistä tai murisemista ja toisaalta häviämistä merkitsevää *jangams*-verbiä pidettävä toisilleen homonyymeina.

Marin *янгамш* on mainittu sähköisessä mari–englanti-sanakirjassa (Riese et al. 2014), jossa sanan selityksenä on annettu 'to say something over and over again, to pester, to nag, to beg'. Tämä merkitys on lähes identtinen suomen *jankata*-verbin merkityksen kanssa. Kyseistä verbiä ei kuitenkaan esiinny marin murren sanakirjassa *Tscheremissisches Wörterbuch*issa (TschWb), jossa on puolestaan mainittu verbi *janrem*. Tämän verbin merkityksenselityksinä on esitetty seuraavat: 1. 'klingen, klingeln; quengeln, betteln' ('soida, soittaa; mankua, kerjätä'); 2. 'überdrüssig machen, stören' ('tympäistä, häiritä') (mt: 171). TschWb:n mukaan ensimmäisessä merkityksessä sana esiintyy marin Volgan murteessa, toisessa taas Birskin murteessa. Mikäli sähköisen mari–englanti-sanakirjan ja TschWb:n tuntemat verbit kuuluvat etymologisesti yhteen, voidaan olettaa, että verbin *янгамш* nykyinen jankuttamisen merkitys on johtunut soimisen tai soittamisen merkityksestä, jotka ovat puolestaan nykymarissa joko kadonneet tai hyvin marginaalisia.

3. <https://www.mv.helsinki.fi/home/rueter/Paasonen/ORIGINALS/mw_styles_j_.shtml> [viitattu 1.7.2019].

Mordvan ja marin sanoja käsiteltyä herää kysymys, miten voisi selittää niiden samantapaisuutta suomen *jankata*-sanana kanssa. Ne eivät ainakaan voi olla varsinaisia vastineita suomen *jankata*-verbille, sillä *jankata* ei voi palautua kantasuomeen keskikonsonantiston **nkk* (*jankata* : *jankkaa-*) perusteella: Petri Kallion (2012: 230–231) mukaan kolmesta konsonantista koostuvaa konsonanttiyhtymää ei esiintynyt edes keskikantasuomessa. Lisäksi marin sanan ensi tavun *a* viittaa siihen, että sana ei olisi perintösana, sillä marissa ensi tavun *a* on säännöllisesti muuttunut *o*:ksi (esim. *kala* ~ *kol*). Äänneeseikkojen lisäksi myös levikkiä katsoen suomen, mordvan ja marin sanojen palautuminen yhteiseen kantakieleen epäilyttää: mordvalaiskielissä sana on laaja-levikkinen, kun taas itämerensuomessa ja marissa sanat ovat suppealevikkisiä.

Maantieteellisin perustein ei ole mahdollista, että *jankata* olisi lainattu joko mordvasta tai marista, eikä tähän asti ole esitetty mitään ajatusta suomen ja mordvan tai marin tai niitä edeltäneiden välikantakielten välisestä kontaktista. Samaten sanan lainautuminen suomesta mordvaan ja/tai mariin ei ole mahdollista. Sen sijaan marin sanaa on TschWb:issa pidetty lainautuneena tataarista. TschWb:ista puuttuu sen lainaoriginaali, mutta voidaan olettaa sen olevan tataarin verbi *янгырарга* [jangirarga] 'to sound' (Tatar Oxford living dictionaries)*. Tämä tataarin verbi palautuu kantaturkkiin, sillä se kuuluu etymologisesti yhteen seuraavien muiden turkkilaisten kielten sanojen kanssa: turkin *janki*, horezminturkin *janqu*, uzbekin *jangra-*, turkmeenin *jan*, *janra-*, jakuutin *sana*, baškiirin *janjira-* ja karakalpakin *žanjir-* (Sevortan et al. 1989: 122–123). Näiden sanojen perusteella on rekonstruoitu kantaturkkilainen sana *jan* 'kaiku, ääni; soida' (mp.), josta on lainattu länsimongolin *jan* 'sävel' (Šerbak 1997: 64). Kyseisestä kantaturkkilaisesta sanasta on ilmeisesti lainattu marin kilisevää ääntä mukaileva *joŋ*-sana (TschWb: 185), jota TschWb:ssa on pidetty onomatopoeettisena.

Jäljelle jää se selitysvaihtoehto, että suomen, mordvan ja marin verbien samantapaisuus olisi sattumanvaraista. Tämä kävi jo selväksi suomen ja marin sanojen osalta, sillä marin *янгам* on todennäköisimmin lainaa tataarista. Suomen ja mordvan onomatopoeettis-deskriptiivisen sanaston samankaltaisuuksia voidaan tarkastella seuraavien suomen ja mordvan deskriptiivisistä sanoista muodostuvien esimerkkiparien avulla (kaikki seuraavana esiteltävät mordvan sanat on poimittu sähköisestä mordvalaiskielten sanakirjasta (MdWb)): *jukertaa* 'hitaasta, työläästä tekemisestä: väkertää, nyhertää, näpertää, pakertaa; hitaasta t. vaivalloisesta kulkemisestä; harata vastaan, kangertaa' (vrt. myös *jukertää*, viron *jukerdama*) ~ *jokoldoms* 'hinken, einen Fuss nachschleppen; auf einem Beine hüpfen; wackeln'; *jolkottaa* 'verkkaisesta, yksitoikkoisesta juoksemisesta: lönköttää, hölkyttää; yksitoikkoisena jatkuvasta ääntelystä', *jolkotella* 'oleilla t. kuljeksia laiskana, vetelehtiä, lorvailla, lönkötellä' ~ *jolgams* 'stampfen; mit dem Fusse stossen; schaudern, zittern; schütteln; (eine Frau) beschlafen; schwätzen'; *jumpata* 'kulkemisesta; hyppiä, pomppia; sulloa täyteen, ahtaa; takovasta, yksitoikkoisesta tekemisestä' ~ *jomboldoms* 'schaukeln; schwingen; wackeln; platschen'.

4. <<https://tt.oxforddictionaries.com/translate/tatar-english/%D1%8F%D2%A3%D0%B3%D1%8B%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%B3%D0%B0>> [viitattu 19.2.2019].

5. <https://www.mv.helsinki.fi/home/rueter/Paasonen/ORIGINALS/mw_styles_j_.html> [viitattu 1.7.2019].

Silmiinpistävää on, että esimerkkipareissa esitetyt äännerakenteeltaan ja merkitykseltään samantapaiset suomen ja mordvan deskriptiiviset sanat ovat kaikki *j*-alkuisia ja sisältävät ensi tavussa labiaalivokaalin. Koska kaikki esimerkkipareissa mainitut sanat kuvaavat yksitoikkoista tekemistä tai liikkumista, olisi mahdollista spekuloida, että *j*-konsonantilla ja labiaalivokaaleissa on samanlaista äännesymboliikkaa suomessa ja mordvassa. Se, että labiaalivokaalilla, erityisesti *u*:lla, ilmaistaan suurta kokoa, matalaa ääntä tai hidasta, raskasta liikettä, ei rajoitu vain suomeen ja mordvaan, vaan sitä voidaan havaita useista maailman kielistä (Jarva 2003: 63; Jespersen 1922: 150).

Tässä artikkelissa pääasiallisesti käsitelty suomen *jankata*-sana ja sitä muistuttava mordvan *jangams* ovat myös *j*-alkuisia, ja ne kuvaavat yksitoikkoista puhumista tai ääntelyä, joten niiden voidaan ajatella pohjautuvan samanlaiseen äännesymboliikkaan. Voisi olla myös, että suomen ja mordvan sanojen synnyn taustana on jonkinlainen yhteisestä kantakielestä periytyvä äännesymbolinen aines, vaikka ne eivät olekaan esitettävissä toistensa vastineiksi perinteisten äännevastaavuuksien perusteella. Tällöin ei enää voi sanoa, että suomen ja mordvan sanojen samantapaisuus on pelkkää sattumaa.

Syntymäpäiväsankarimme Ulla-Maija Forsberg on huomauttanut deskriptiivisten sanojen mahdollisesta vanhasta alkuperästä jo vuosia sitten: ”Kun »samtapaisia» sanoja kuitenkin esiintyy kaukaisemmissakin sukukielissä, eikö luonnollisempi ratkaisu olisi kuitenkin se, että samanlaista normaalianastoa laajempaa variaatiota, jota voimme todeta nykyisten murteiden tai lähisukuisten kielten välillä, on esiintynyt myös varhaisemmissa kielen vaiheissa, ja sanojen välinen äänteellinen vastaamattomuus johtuu muinaisesta variaation runsaudesta” (Kulonen 1996: 26). Forsberg oli kuitenkin jo tietoinen siitä, että deskriptiivisten sanojen synnyn sijoittaminen 2000 vuoden takaiseen aikaan on ”vain koko ongelman lykkäämistä tuonnetmas”, sillä sen aikaisen kielen ”tarkasteluun ei ole mahdollista päästä kuin perinteistä vertailevaa metodologia käyttämällä” (mp.). Sama ongelma liittyy myös tässä artikkelissa käsiteltyjen suomen ja mordvan toisilleen samantapaisten deskriptiivisten sanojen alkuperän ja niiden yhteenkuuluvuuden selvittelyyn.

Lähteet

- EES = METSMÄGI IRIS ET AL. (TOIM.) 2012: *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. Verkko-versio: <<http://www.eki.ee/dict/ety/>>.
- GANANDER, CHRISTFRID 1997 (1787): *Nytt Finskt Lexicon*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISK = HAKULINEN, AULI & VILKUNA, MARIA & KORHONEN, RIITTA & KOIVISTO, VESA & HEINONEN, TARJA RIITTA & ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. <<http://scripta.kotus.fi/visk/>> [viitattu 29.6.2019].
- JARVA, VESA 2003: *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- JESPERSEN, OTTO 1922: *Language: Its nature, development and origin*. London: Allen and Unwin.
- KALLIO, PETRI 2012: The prehistoric Germanic loanword strata in Finnic. – Riho Grünthal & Petri Kallio (eds.), *A linguistic map of prehistoric Northern Europe*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 225–238.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja* [verkkojulkaisu]. 2018. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi/>> Päivitetty 6.6.2018.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1996: *Sanojen alkuperä ja sen selittäminen. Etymologista leksikografiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MDWB = HEIKKILÄ, KAINO (TOIM.) 1994: *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch III. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <<https://www.mv.helsinki.fi/home/rueter/PaasonenMW.shtml>>.
- NSES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. Juva: WSOY.
- RIESE, TIMOTHY & BRADLEY, JEREMY & GUSEVA, ELINA 2014: *Mari-English dictionary* [online-tietokanta]. University of Vienna. <<http://dict.mari-language.com/>> [viitattu 1.7.2019].
- ŠERBAK, A. M. 1997 = Щербак, А. М.: *Ранние тюркско-монгольские языковые связи (VIII–XIV вв.)*. Санкт-Петербург.
- SEVORTÂN, E. V. ET AL. 1974–2000 = Севортян, Э. В.: *Этимологический словарь тюркских языков*. Москва: Наука.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* [online-tietokanta]. 2012–(2019). Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 30. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <<http://kaino.kotus.fi/sms>>.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. *Tatar Oxford living dictionaries*. <<https://tt.oxforddictionaries.com/>> [viitattu 19.2.2019].
- TSCHWB = MOISIO, ARTO & SAARINEN, SIRKKA (TOIM.) 2008: *Tscheremissisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- VERŠININ, V. I. 2004–2011 = Вершинин, В. И.: *Этимологический словарь мордовских (эрзанского и мокшанского) языков I–V*. Йошкар-Ола.
- VMS = *Väike murdesõnastik*. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <<http://www.eki.ee/dict/vms/>> [viitattu 1.7.2019].